

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 9+338.24

DOI: <https://doi.org/10.21272/starovyna.2024.64.1>

КОТЕЛЬНИЦЬКИЙ Н. А. *

ДО ПИТАННЯ ПРО ІМПЕРАТИВИ ТОРГІВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗЕМСЬКОЇ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ФРОНДИ ПІВНІЧНОЇ УКРАЇНИ (60-80-ті рр. XIX ст.)

***Анотація.** Розвідка присвячена з'ясуванню імперативів торгівельної політики земської ліберальної партії північної України у 60-80-х рр. XIX ст. Автор прийшов до висновків про те, що питання торгівельної політики посідали не останнє місце в економічній програмі земського ліберального руху на півночі Лівобережної України в 60-80-х рр. XIX ст. та були органічною частиною соціальної доктрини вказаної течії у визвольному русі в Російській імперії. На рівні міського самоврядування ліберальні земці ініціювали ліквідацію оподаткування системи торгівлі з метою уникнення процесів картелізації галузі та стимуляції здорової конкуренції між виробниками продукції як у плані якості, так і на рівні цінових параметрів. З метою знищення корупції та монополій у торгівельній сфері представники ліберальної опозиції наполягали на диверсифікації ринку послуг шляхом надання прав займатись відповідним бізнесом усім бажаючим, а не тільки зацікавленим репрезентантам єврейської комерції краю. У сфері публічної торгівельної комерції земські прогресисти займали виразно гнучку економічну позицію, намагаючись ліквідувати ґрунт для появи будь-яких фінансових спекуляцій та максимально розширити портфелі комерційних пропозицій на ринку. У контексті консервативної клерикальної політики російського самодержавства члени опозиційної ліберальної фронди Північного Лівобережжя захищали право представників системи торгівлі на регулярній основі проводити традиційні для населення ярмарки та базари з метою нейтралізації загроз розриву економічних зв'язків між містами та провінцією і уникнення втрати ринку збуту продукції, що могло призвести до підвищення цін на соціально важливі і чутливі групи товарів. Репрезентанти земського лібералізму Північної України відстоювали ідею про необхідність передачі царини торгівлі в муніципальну або державну власність, що дозволило б, з їхньої точки зору, контролювати процедури ціноутворення.*

***Ключові слова:** торгівельна політика, земська ліберальна партія, Північна Україна, земські установи.*

Економічна програма земської ліберальної партії Північної України та її складова - торгівельна політика, залишаються малодослідженим аспектом історії опозиційної аристократичної фронди регіону. Автору цих рядків вже вдалося зробити декілька кроків у справі вивчення вказаної проблематики [1].

Формування модерного капіталістичного укладу життя в українських губерніях Російської імперії, який став революційним наслідком проведених Великих реформ (1856-1874), вимагав появи нових підходів у справі вирішення питань торгівельного сектору економіки держави. Представники земського

* Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Ю. Бугая; член-кореспондент Української Академії Наук, ORCID: 0000-0003-4480-365X, e-mail: subton7@gmail.com

ліберального руху Північного Лівобережжя мали свою точку зору з цього приводу. Відтак, завданням цієї розвідки є ілюстрація головних імперативів торгівельної політики у діяльності членів земської ліберальної опозиції краю. Кристалізація головних пріоритетів торгівельної політики земської ліберальної партії Сіверщини розпочалася вже у період першої виборної каденції опозиційних аристократів у земських інституціях регіону. Так, наприклад, 21 вересня 1866 р., за наполяганням фракції лібералів, Борзнянське повітове земське зібрання прийняло рішення про оподаткування розважальних закладів, власниками яких були єврейські комерсанти [2, № 4, с.18].

5 грудня 1873 р., на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання розглядалося питання про відкриття та облаштування нових ярмарок у сільських громадах Чернігівській губернії. Виступаючи з цього приводу представник ліберальної партії Н. Волк-Карачевський зауважив, що вказана ініціатива має як позитиви, так і негативи. З одного боку, додаткові ярмаркові торги, розташовані неподалік від міст, не складуть суттєвої та якісної конкуренції ринкам у містах і містечках, але будуть сприяти поширенню класичних людських слабкостей дозвілля, наприклад, алкоголізму. З іншого, очевидним позитивом можна вважати той факт, що безпосередні виробники продукції на селі отримають додаткові платформи для збуту своїх товарів, що в умовах кризи аграрного сегменту економіки країни є безсумнівним актом прогресу. Тому депутатський корпус губернських зборів повинен був зважити усі «за» і «проти», і тільки після цього прийняти відповідальне рішення.

Чернігівське губернське земство, після жвавого обговорення питання ухвалило: 1) надати дозвіл на відкриття нових ярмарків у сільських громадах Чернігівської губернії; 2) доручити губернській земській управі забезпечити облаштування нових торгів, асигнувавши з земського бюджету необхідні фінансові ресурси; 3) звернутись до провінційних органів поліції з проханням про забезпечення у разі потреби належного громадського порядку [3, № 1, с. 14].

У середині 1870-х рр. репрезентанти земської опозиції українського Полісся, перебуваючи в іпостасі обраних депутатів та відповідальних службовців виконавчих органів установ міського самоврядування, внесли прогресивний вклад у розвиток торгівлі в містах і містечках регіону. Зокрема, 10 грудня 1875 р. на засіданні Чернігівської міської думи було розглянуте питання про встановлення податків для працівників галузі, які займались торгівлею виробів зі шкіри.

Від земської опозиції з промовою виступив відомий адвокат І. Шраг. Він особливо наголосив на тому, що міське самоврядування зобов'язане у своїх інтересах усіляко підтримувати та заохочувати представників торгівельної сфери, адже інститути самоврядування - думи і управи - отримують і будуть отримувати до міського бюджету комплекс податків і зборів, за рахунок яких можна буде формувати кошториси для фінансування нагальних потреб населення та міського господарства. У контексті цього І. Шраг запропонував міській думі зробити ставку на лібералізацію цінової політики у торгівельній галузі з метою уникнення монополізму та картелізації, всебічного підвищення якості продукції, щоб у такий спосіб населення міст мало можливість вибору постачальників товару. В зв'язку із цим від імені опозиційної аристократичної фронди краю він вніс пропозицію про ліквідацію оподаткування установами міського самоврядування системи торгівлі з метою широкомасштабної стимуляції конкуренції між виробниками продукції у формі диверсифікації постачання та цінових параметрів [4, с. 409-410].

17 січня 1879 р. на засіданні Чернігівського губернського земського зібрання було розглянуто питання про затвердження правил публічних комерційних аукціонів, які проводила губернська земська управа. Виступаючи з цього приводу

репрезентант земської опозиції О. Карпинський зазначив, що губернське земство повинно нейтралізувати будь-які прояви недоброчесності та торгівельних змов під час проведення подібних економічних заходів. У контексті цього він запропонував губернській земській управі щорічно затверджувати максимальний фінансовий кошторис аукціонів і вже тільки після цього призначати торги, тим самим ліквідуючи ґрунт для будь-яких спекуляцій. Що ж стосується взаємовідносин між установами земського самоврядування та купецькими комерційними гільдіями, то органи місцевого самоврядування не повинні займати упереджену позицію щодо цього стану суспільства: чим більш вигідну для земства фінансову пропозицію оприлюднять купці, тим краще. Чернігівське губернське земство повністю підтримало позицію О. Карпинського і доручило губернській управі реалізувати її на практиці [5, № 5, с. 221-222].

У період Контрреформ у Російській імперії (1882-1892) позиція земських лібералів у торгівельній політиці стала виразнішою. В умовах катастрофічного поширення єврейських погромів у державі представники земської ліберальної партії Північного Лівобережжя запропонували своє бачення вирішення проблеми. Скажімо, на засіданні Борзнянського повітового земського зібрання 28 серпня 1881 р. за дорученням аристократичної фронди виступив відомий у регіоні правник В. Савич, який оприлюднив пропозиції партії щодо реформування сфери торгівлі.

Оратор зазначив, що проблема безпатентних торгів повинна бути ліквідована, адже це є порушенням законів. Євреї, у силу високих цін на ці патенти, змушені вдаватися до нелегальних комерційних форм торгівлі тютюном і алкоголем. Звісно, економічні міністерства Російської імперії знають про це, але «закривають на це очі», отримуючи комерційний відсоток з прибутків від цих операцій. Це коло кругової поруки, заснованої на корупції та «тіньових» схемах потрібно негайно знищувати. Стосовно питання погромів розважальних закладів, які є центром укладання різного роду підприємницьких угод (шинки, корчми), то цю проблему, на думку В. Савича, можна було вирішити ліквідацією фактичної монополії єврейського бізнесу шляхом офіційного дозволу займатися торгівлею алкогольними напоями та тютюновими виробами усім, хто тільки бажає [6, с. 79-83].

23 жовтня 1884 р. на засіданні чергової сесії Чернігівського повітового земського зібрання була розглянута доповідь повітової управи про клопотання духовенства, консервативного нобілітету та регіональної адміністрації краю щодо заборони торгівельної діяльності на ярмарках і базарах по неділях та у дні визначних релігійних свят. Репрезентанти земської ліберальної партії дуже скептично сприйняли цю ініціативу.

В. Варзар у своєму виступі зазначив, що будь-яка регламентація недільних і святкових ярмарків та базарів не має жодного сенсу. Навіть якщо на папері буде заборона, все одно вказані акції будуть мати місце, адже це з однієї сторони усталена культурна традиція народу, а з іншої – необхідна економічна процедура, адже селянству завжди потрібно щось придбати або продати. Лише за умов, коли м. Чернігів відмовиться від проведення вказаних акцій, селянство значно рідше буде приїздити до столиці регіону, що, без сумніву, негативно вплине на соціальні комунікації між різними верстами спільності.

І. Шраг у своїй промові наголосив на тому, що пропонована ініціатива призведе до того, що продовольча безпека м. Чернігова буде підірвана, оскільки саме селянство, яке систематично та регулярно постачало аграрну продукцію на ярмарки і базари, за таких умов буде значно менше торгувати у містах та містечках. Результатом буде не тільки розрив економічних зв'язків та втрата ринку збуту селянством, а й дефіцит доступного для більшості населення регіону за цінними параметрами продовольства, який спровокує помітне підвищення цін на

продовольство, що боляче вдарить по бідним прошаркам міського соціуму. Погодинна регламентація торгівельної діяльності з урахуванням недільних та святкових богослужінь у храмах краю теж не дасть результату - атеїстичні купці та комерсанти будуть проводити час у розважальних закладах, що буде стимулювати поширення побутового алкоголізму серед громади.

М. Константинович взявши слово відзначив, що потреби м. Чернігова у торгівельній діяльності значно більші, ніж у містечках. Тому ярмарки та базари у столиці губернії функціонують майже кожен день. Якщо адміністрація та панівні стани краю бажають заборонити торгівлю по неділях та святкових днях, то в обов'язковому порядку потрібно залишити можливість для проведення вказаної діяльності у робочі дні тижня. Позицію оратора підтримав політичний соратник, міський голова Чернігова В. Хижняков.

Чернігівське повітове земське зібрання, після обговорення питання, ухвалило: з огляду на релігійні та моральні аргументи суспільного звучання, визнати торгівельними усі дні тижня, крім неділі та визначних церковних свят [7, № 1, с. 4-6].

Члени земської ліберальної партії декларували свою точку зору відносно принципів торгівельної політики й на сторінках власних публіцистичних трактатів. Наприклад, в одній зі своїх програмних праць - «О ревизии волостей в некоторых уездах Черниговской губернии в 1888 году», репрезентант земського лібералізму, міський голова Чернігова В. Хижняков, аналізуючи стан галузі торгівлі краю, вказував на негативний вплив єврейської комерції у цій сфері.

На його думку, справа полягала у тому, що абсолютною більшістю власників розважальних закладів на території регіону були саме репрезентанти іудейства, які намагаються розвивати міцний родинно-династичний бізнес у цій царині. Навіть не маючи власних активів майна та нерухомості у містах, євреї домовляються з представниками християнських конфесій на предмет придбання підставних, фіктивних патентів для торгівельної діяльності. Відтак, для нейтралізації можливих ексцесів потрібно зробити ставку не на єврейську комерцію, а на державні і муніципальні торгівельні заклади. І хоча прибутки у цьому разі можуть бути на порядок меншими, все ж цей варіант кращий, оскільки дозволить уникнути можливого етноконфесійного протистояння. Саме тому член опозиційної аристократичної фронди прямо заявив, що земські установи зобов'язані втрутитись у процеси і мінімізувати прояви корупції як на рівні бюджетної політики, так і муніципального управління [8, с. 119-121].

Резюмуючи викладене можемо стверджувати, що питання торгівельної політики посідали не останнє місце в економічній програмі земського ліберального руху на півночі Лівобережної України у 60-80-х рр. XIX ст. та були органічною частиною соціальної доктрини вказаної течії у визвольному русі у Російській імперії.

На рівні міського самоврядування ліберальні земці ініціювали ліквідацію оподаткування системи торгівлі з метою уникнення процесів картелізації галузі та стимуляції здорової конкуренції між виробниками продукції як у плані якості, так і на рівні цінових параметрів. З метою знищення корупції та монополій у торгівельній сфері представники ліберальної опозиції наполягали на диверсифікації ринку послуг шляхом надання прав займатись відповідним бізнесом усім бажаючим, а не тільки зацікавленим репрезентантам єврейської комерції краю. У сфері публічної торгівельної комерції земські прогресисти займали виразно гнучку економічну позицію, намагаючись ліквідувати ґрунт для появи будь-яких фінансових спекуляцій та максимально розширити портфелі комерційних пропозицій на ринку.

У контексті консервативної клерикальної політики російського самодержавства, члени опозиційної ліберальної фронди Північного Лівобережжя захищали право представників системи торгівлі на регулярній основі проводити традиційні для населення ярмарки та базари з метою нейтралізації загроз розриву економічних зв'язків між містами та провінцією і уникнення втрати ринку збуту продукції, що могло призвести до підвищення цін на соціально важливі і чутливі групи товарів.

Репрезентанти земського лібералізму північної України відстоювали ідею про необхідність передачі царини торгівлі у муніципальну або державну власність, що дозволило б, з їхньої точки зору, контролювати процедури ціноутворення.

Література і джерела

1. Котельницький Н. Аграрне питання в діяльності земської ліберальної фронди північної України. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. 2020. Серія: Історія. Випуск 33. С. 16-23; Він же. Політика земської ліберальної партії північної України у галузі сільського господарства (70-ті рр. XIX ст.). Вісник Черкаського національного університету. Серія: Історичні науки. 2023. № 1. С.100-110 та ін.
2. Журнали засіданій Борзнянського уездного земского собрания 1866 года. Чернигов: Ильинская типография, аренд. губ. зем. управой, 1866. 98 с.
3. Журнали Черниговского очередного губернского земского собрания 1873 года. Чернигов: Земская типография, 1874. 224 с.
4. Свод постановлений Черниговской городской думы за 1871-1883 гг. Чернигов: Губернская типография, 1883. 1270 с.
5. Журнали засіданій Черниговского губернского земского собрания, очередной сессии 1878 года, состоявшейся в январе 1879 года. Чернигов: Земская типография, 1879. 501 с.
6. Еврейский вопрос. Земский сборник Черниговской губернии. 1882. № 11. Чернигов: Земская типография, 1882. 472 с.
7. Журнали засіданій очередного Черниговского уездного земского собрания 1884 года. Чернигов: Типография Г. Шапиро, 1885. 174 с.
8. Хижняков В.М. О ревизии волостей в некоторых уездах Черниговской губернии в 1888 году. Чернигов: Типография Черниговского губернского земства, 1888. 130 с.

References

1. Kotel'nic'kij N. Agrarne pitannja v dijal'nosti zems'koï liberal'noï frondi pivnichnoï Ukraïni. Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocjubins'kogo. 2020. Serija: Istorija. Vipusk 33. S. 16-23; Vin zhe. Politika zems'koï liberal'noï partii pivnichnoï Ukraïni u galuzi sil's'kogo gospodarstva (70 rr. XIX st.). Visnik Cherkas'kogo nacional'nogo universitetu. Serija: Istorichni nauki. 2023. № 1. S. 100-110 etc.
2. Zhurnaly zasedanij Borznjanskogo uezdnoho zemskogo sobranija 1866 goda. Chernigov: Il'inskaja tipografija, arend.gub.zem.upravoj, 1866. 98 s.
3. Zhurnaly Chernigovskogo ocherednoho gubernskogo zemskogo sobranija 1873 goda. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1874. 224 s.
4. Svod postanovlenij Chernigovskoj gorodskoj dumy za 1871-1883gg. Chernigov: Gubernskaja tipografija, 1883. 1270 s.
5. Zhurnaly zasedanij Chernigovskogo gubernskogo zemskogo sobranija, ocherednoj sessii 1878 goda, sostojavshejsja v janvare 1879 goda. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1879. 501 s.
6. Evrejskij vopros. Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. 1882. № 11. Chernigov: Zemskaja tipografija, 1882. 472 s.
7. Zhurnaly zasedanij ocherednoho Chernigovskogo uezdnoho zemskogo sobranija 1884 goda. Chernigov: Tipografija G. Shapiro, 1885. 174 s.
8. Hizhnjakov V.M. O revizii volostej v nekotoryh uezdah Chernigovskoj gubernii v 1888 godu. Chernigov: Tipografija Chernigovskogo gubernskogo zemstva, 1888. 130 s.

NAZAR A. KOTELNYTSKYI
(International Scientific and Technical University
Named after Academic Yu. Buhai, Ukraine)

**ON THE QUESTION OF THE TRADE POLICY IMPERATIVES OF THE
ZEMSTVO LIBERAL FRONDE OF NORTHERN UKRAINE (60–80s of XIX cent.)**

***Abstract.** The investigation is devoted to finding out the imperatives of the trade policy of the Zemstvo Liberal Party of Northern Ukraine in the 60-80s of the 19th century. The author came to the conclusion that trade policy issues occupied not the last place in the economic program of the Zemstvo liberal movement in the north of Left Bank Ukraine in the 60-80s of the 19th century and were an organic part of the social doctrine of the specified trend in the liberation movement in the Russian Empire. At the level of city self-government, liberal citizens initiated the elimination of taxation of the trade system in order to avoid the processes of cartelization of the industry and to stimulate healthy competition between producers of products, both in terms of quality and at the level of price parameters. In order to destroy corruption and monopolies in the trade sphere, the representatives of the liberal opposition insisted on diversifying the service market, by granting the right to engage in relevant business to everyone, not only interested representatives of the region's Jewish commerce. In the field of public trade and commerce, Zemstvo progressives took a distinctly flexible economic position, trying to eliminate the ground for the emergence of any financial speculation and to maximize the portfolio of commercial offers on the market. In the context of the conservative clerical policy of the Russian autocracy, members of the opposition liberal front of the Northern Left Bank defended the right of representatives of the trade system to hold traditional fairs and bazaars on a regular basis for the purpose of neutralizing the threat of breaking economic ties between the cities and the province and avoiding the loss of the market for products which could lead to an increase in prices for socially important and sensitive groups of goods. Representatives of Zemstvo liberalism in northern Ukraine defended the idea of the need to transfer the area of trade to municipal or state ownership, which would allow, from their point of view, to control pricing procedures.*

***Keywords:** trade policy, Zemstvo Liberal Party, Northern Ukraine, Zemstvo institutions.*

Отримано 24.05.2024 р.

Прийнято до друку 04.06.2024 р.